

УДК 130.2

Воронюк Олександр**BACK IN USSR: ТРАВМА ТОТАЛІТАРИЗМУ**

У статті досліджується проблема ідентичності в контексті історичного травматичного досвіду з боку тоталітарного дискурсу. Особлива увага приділяється тезі про іманентну присутність тоталітаризму в історичному процесі, наголошується на його травматичному характері, пояснюється його спокусливість та пропонується неміметичний спосіб ідентичності, який проявляється у фігурі свідка та «єврея».

Ключові слова: ідентичність, міф, тоталітаризм, сакральне, «єврей», свідок.

Воронюк А.**BACK IN USSR: ТРАВМА ТОТАЛІТАРИЗМА**

В статье исследуется проблема идентичности в контексте исторического травматического опыта со стороны тоталитарного дискурса. Особенное внимание уделяется тезису об имманентном присутствии тоталитаризма в историческом процессе, объясняется его соблазнительность и предлагается немиметический способ идентичности, который проявляется в фигуре свидетеля и «еврея».

Ключевые слова: идентичность, миф, тоталитаризм, сакральное, «еврей», свидетель.

Voronyuk A.**BACK IN USSR: TOTALITARIANISM TRAUMA**

This article is dedicated to the issue of identity problem in the context of historical traumatic experience from the point of view of the totalitarian discourse. The special attention is paid to the thesis of the immanent presence of totalitarianism in the historical process, it's traumatic character is stressed, it's temptation described. It also offers the nonmimetic way of identity, which is shown through the figures of a witness and a «jew».

Key words: identity, myth, totalitarianism, sacred, «jew», witness.

Усі ми ставимось до краху СРСР як до особистої трагедії...Зруйнований Радянський Союз живе в наших серцях. І оскільки він в них живе – СРСР може бути відновлений. Здатність зберігати в серцях те, що зникло в реальності, – головна передумова реваншу. Так, саме реваншу – ми говоримо про нього і тільки про нього.

Принцип № 1 маніфесту руху «Суть часу».

Історичне пізнання починається там, де подія історії закінчується. Місце, точка, з якої запитує історик, означає призупинення часу, призупинення подій. Тому історія ніколи не має початку, ми ставимося до неї так, як вважає Жан-Люк Нансі, ніби вона вже почалась, а ми лише застаємо її продовження – по той бік Начала [11]. Про начала розповідає метанаратив міфу – тому історія починається із переривання міфологічної розповіді.

Відсутність начала не означає, що воно дезактивовано в історії – міф як наратив про Начала може існувати лише в режимі розпаду, «пустого позначника», який завжди співвідноситься з досвідом фундаментальної втрати міфологічної облаштованості. Втрача Начала, ностальгія за ним, здатність його актуалізувати і пережити знову – ось що є філософським підґрунтям ностальгії за тоталітаризмом. Останній народжується від непереборного бажання подолати історію як відпадиння від першопочаткового, «невинного» золотого віку, міфу, як спокуту гріхопадіння, завершити її вирішальним, вольовим жестом повернення до начал. Міметизм – ось що керує тоталітарним дискурсом.

Вказане відпадиння формує специфічне, гетерогенно-возвишене ставлення до начал – воно викликає жах і захоплення, трепет смирення і потяг до обоження. Долучення до втраченого возвишеного подібне до оволодіння втраченим часом – цим розсіяним в історичних епохах чудовиськом, що відчужує нас від власного минулого, сьогодення і майбутнього. Таке долучення виводить за рамки хронологічної та культурної влаштованості в зони Інакового. Це те, що Ф. Р. Анкерсміт називає возвишеним історичним досвідом – досвідом «втрати начала», який конститує нашу історичну суб'єктивність та свідомість. Цей досвід принципово досуб'єктивний і розташовується не в надрах (само)свідомості, а в площині безпосереднього розуміння світу через налаштованість (гайдеггерівське *Stimmung*). Істинність цього досвіду не верифіко-

вана та не піддається фальсифікації, йдеться не про когерентність істиннісних процедур та уявлень «об'єктивній реальності», а про справжність і здатність захопити у своїй екстатичній природі все людське ество: «Возвишений досвід – єдиноосібний правитель на своїй території, він більше непідзаконний епістемологічний істині... Тому безглуздо задаватись питанням про «істину (возвишеного) досвіду» чи про те, що могло чи повинно б надавати законної сили історичному досвіду» [5, с. 323].

Саме в такому досвіді народжується жага історії – жага історичності нашого буття. Тут людина, спільнота, епоха запитують про свою ідентичність. Саме це запитування конститується ситуацією остаточної, катастрофічної втрати першопочаткового, неможливості ототожнитись, злитись з ним. Воно втрачене безповоротно. Втрата минулого утримується саме як втрата – говорячи словами Ліотара, Забуте тут утримується саме як забуте. У вторгненні такого досвіду всі опосередкування знімаються, людина стає конгеніальною світу, відкриваючи можливість залучення до втраченого Забутого: «...досвід є дещо, що переживається, а не (активне) втручання в об'єкт досвіду зі сторони когнітивних схем чи категорій, які існують у свідомості суб'єктів. Він володіє усіма ознаками одкровення... досвід супроводжується переконанням в наявності цілком справжнього контакту з реальністю минулого, контакту, який не обтяжений жодними попередніми зв'язками, жодним знанням чи теоріями про об'єкти досвіду, якими ми могли б уже володіти» [5, с. 349]. Саме така захопленість перетворює нас із самототожного і тому недоступного рефлексії та відкритості Іншому «Я-сам» в гетерогенне «Я-як-інший»¹.

Таким чином, Начало і розповідь про нього (міф) постійно переслідують Історію. Це переслідування, як і сам досвід втрати, не є нейтральним, він фундаментально травматичний. У цьому сенсі історичне пізнання та історичність нашого буття є сукупністю способів впоратися із травмою, вбудувати її в певний соціокультурний контекст. І саме тут криється спокуса тоталітарного дискурсу.

Тоталітаризм пропонує не возвишеність Забутого, а остаточний міметизм, воскресіння міфу, повернення до першотравми, проте не

¹ Тому проблема ідентичності не може бути вирішена в рамках пошуку певної соціокультурної ніші, яка б вміщувала в себе всю повноту мого буття; така ідентичність позбавляла б мене можливості бути собою-як-іншим, як не співпадаючим із собою, і бути-з-іншими-як-іншими-собі.

для того, щоб її подолати та утримати в пам'яті як неможливо-забуте, а для того, щоб на ній зациклитись. Тоталітаризм відміння історичний час: повернення до міфу означає хронологічну герметизацію, пастка часу захопується – всупереч усталеним поглядам, хронотоп тоталітарного не спрямований у майбутнє, яке видає індульгенцію на будь-який злочин у сьогоденні, він скасовує будь-яку поступальність, щоб не просто травмувати та солідаризувати на основі переживання колективної травми (війна, голод, терор, революція), а щоб відтворювати травми як механізми колективної ідентичності. Хронотипічна формула тоталітаризму – «назад у майбутнє, вперед у минуле» [9, с. 31–32].

Загравання тоталітаризму з нами і з Історією відбувається через апеляцію до низки сакральних міфологем, які міцно вкоренились у свідомості тих, хто бажає «померти в СРСР»:

- колективізм («сьогодні люди ізольовані один від одного, наростає атомізація, нігілізм, аномія, а от раніше ми все робили разом, було відчуття солідарності»);
- смерть («сьогодні жодна ідея не варта того, щоб віддати за неї життя, світом правлять гроші та споживацька ідеологія»);
- міф («раніше ми у щось вірили, розділяли одну думку на всіх, а сьогодні усі стали циніками та нігілістами – істини немає, все дозволено»).

Індетермінованість, гетерогенність возвишеного проводить жест десуб'єктивації і породжує бажання симбіотичного єднання с Першоначалом – Вождем, Партією, Батьківщиною-матір'ю тощо. Ціна такого симбіозу – відмова від екзистенції, трансформація людини в не-людину, в існування в режимі homo sacer [2; 3; 4] – істоти, позбавленої суверенності власного життя і смерті, приниженого до рівня елементарного біологічного тіла. Адже дискурс тоталітаризму вимагає жертви за повернення в «золотий вік», і цією жертвою стає людське в людині та історичне в історії. Скасувати людину та історію – чи не цього, зрештою вимагає Остаточне Рішення тоталітаризму, доведене до межі філософування про «кінець історії»?

Обіцянка возвишеного досвіду в людини на позір виконана, але це досвід штучний, бо позбавлений досвіду закинутості та смерті як не-обхідної можливості, що формує мою екзистенцію (Гайдеггер), він позбавлений можливості рефлексії та запитування після та по той бік акту втрати, бо сама втрата гомогенізує моє буття як буття «homo sacer». Тут вже не потрібно зазнавати мук проклятих питань – головне, встигнути покласти своє життя і смерть на алтар

Великої Ідеї. Тоталітаризм відчуває найважливіший модус нашої ідентичності – смерть – в угоду героїчному жертвопринесенню, що ляже в основу чергового травматичного міфу, або тихої, банальної смерті мільйонів безіменних у концтаборах та фабриках смерті.

Деміфологізація тоталітаризму з боку інституціоналізованих форм міфу – держави чи партії неефективна – тому сьогодні ми розпізнаємо «ностальгію за витоками» у війні на Сході України; це проявляється у воскреслих ідеологемах неоімперіалізму та неототалітаризму в Російській Федерації. Чому ж деміфологізація радянського тоталітаризму – хрущовська та горбачовська – виявилась неефективною²? Тому що сама вона була міфологізованою – суть її зводилась до того, щоб створити жирарівську ситуацію міфологічного гоніння на цапа-відбувайла: «усі проти одного» [7; 8]. Такий цап був знайдений, на нього перенесли усі злочини тоталітарної епохи, всю колективну вину. Сама ж система пережила катарсис, однак не зникла. Інституціоналізована форма тоталітаризму відмерла, міфологеми – залишились.

У випадку такої деміфологізації тоталітарне минуле як історична, екзистенційна травма витісняється, однак не долається. Адже вина цапа-відбувайла дозволяє змінити полюс ставлення до нього – і ось ми уже маємо справу з його обоженням – це мають усвідомлювати ті, кому незрозумілий неосталіністський ренесанс. Традиційний дискурс жертв та героїв також не рятує становище, адже в такому випадку «критика» тоталітаризму перетворюється в бажання скасувати минуле, баналізувати його, поринути в блаженну амнезію, що породжує притаманну жертвам пасивність, що паразитує на комплексі вини. Право писати історію в таких випадках монополізується переможцями – тоді ми отримуємо новий тоталітарний дискурс, або ж переможеними жертвами – і тоді ми отримуємо дискурс мазохістський. В обох випадках відділене від травми минуле спотворюється – воно уявляється або ж як золотий вік (загадайте мантри «Сталіна на вас немає!», «при Сталіні був порядок!»), або ж як історична клоака для багаточисельних жертв. Закицленість на травмі тоталітаризму єднає ці позиції і не дозволяє вивільнитись від них. Минуле унікає розуміння і починає переслідувати усіх – і героїв, і жертв, оскільки обидві фігури бажають повторення історії

² Першою це усвідомила Ханна Арендт: хрущовське викриття злочинів сталінського режиму насправді було їх приховуванням та спробою перекласти власну провину на мертвого вождя [6].

як вихідного пункту власної ідентичності. Так ми прирікаємо себе на постійне переживання історії як травми тоталітаризму. Втрачені витоки, спроби їх мімезису, перманентна ностальгія за симбіотичним станом єднання з Першоначалом – ось складові такої «історичної свідомості».

Вихід із цієї зацикленості полягає у введенні третьої фігури – фігури свідка. Травма тоталітаризму долається фундаментальним жестом – дати голос зниклим, тим мільйонам «проклятих» паріїв, на кістках яких будувався комунальний Котлован нового міфу. Це говоріння розгортається у перериванні будь-яких міфів – і героїчних, і жертвних – адже воно не апелює до травматичних начал і не вимагає їх мімезису – Раси, Нації, Держави, Історії, Природи, «Русского мира» зрештою.

Це говоріння свідка, який дає голос возвишеному історичному досвіду саме як Забутому (Ліотар) – такому, що вислизає як від баналізації, так і від сакралізації. Свідок – це симулякр, що володіє найнижчою онтологічною значущістю, позбавлений начал, основ, зразку; некерований залишок, який підлягав знищенню, батаївська проклята доля, яка не піддалась тотальній раціоналізації. Свідчення свідка про і за тих, хто позбавлений можливості говорити – парадоксальність його позиції в тому, що він свідчить про неможливість свідочтва, адже справжні свідки загинули. Це письмо «руїн», але не начала. Свідок – це ліотарівські «евреї», що вижили після багаточисельних атак апологетів мімезису великих начал: «Захід мислимий в режимі *мімезису*, лише якщо забути, що в ньому вижив один «народ», який не є нація (природа). Неоформлений, недостойний, незграбний, безвольний, він пробує вслухатись в Забуте [10, с. 162–163].

Антинаратив тих, що зникли, по той бік героїчного епосу жертв і катів, дозволяє подолати травму, поглянувши на неї очима тих, чия смерть стала зворотнім боком ностальгії за минулим. Ми потребуємо профанації тоталітарного, профанації в розумінні Агамбена [1] – як поверненні історичного в людське користування, як реабілітації людського в людині.

Література:

1. Агамбен Д. Профанації / Д. Агамбен. – М. : Гилея, 2014. – 112 с.
2. Агамбен Д. Номо сасег. Суверенная власть и голая жизнь / Д. Агамбен.. – М. : Издательство «Европа», 2011. – 256 с.

3. Агамбен Д. Номо сасег. Чрезвычайное положение / Д. Агамбен. – М. : Издательство «Европа», 2011. – 148 с.
4. Агамбен Д. Номо сасег. Что остается после Освенцима: архив и свидетель / Д. Агамбен. – М. : Издательство «Европа», 2012. – 192 с.
5. Анкерсмит Франклин Рудольф. Возвышенный исторический опыт / Анкерсмит Франклин Рудольф. – М. : Издательство «Европа», 2007 – 612 с.
6. Арендт Х. Истоки тоталитаризма / Х. Арендт. – М. : ЦентрКом, 1996. – 672 с.
7. Жирар Р. Козел отпущения / Р. Жирар. – СПб. : Изд-во Ивана Лимбаха, 2010. – 336 с.
8. Жирар Р. Насилие и священное / Р. Жирар. – М. : Новое литературное обозрение, 2010. – 448 с.
9. Куляпин А. И. Мифология советской повседневности в литературе и культуре сталинской эпохи / А. И. Куляпин, О. А. Скубач. – М. : Языки славянской культуры, 2013. – 240 с.
10. Лиотар Ж.-Ф. Хайдеггер и «евреи» / Ж.-Ф. Лиотар. – СПб. : Machina, 2014. – 206 с.
11. Нанси Ж.-Л. Непроизводимое сообщество / Ж.-Л. Нанси. – М. : Водолей, 2011. – 208 с.